

ΕΠΙΜΥΘΙΟ ΣΕ ΜΙΑ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ*

Όποιος αποφασίσει να μεταφράσει τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* τοῦ Ἀριστοτέλη στὰ νέα ἑλληνικά ἀντιμετωπίζει ἀμέσως τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόδοσης τοῦ ὕφους, τῶν νοημάτων καὶ τῶν ὅρων τοῦ πρωτοτύπου, «τῆς τε πυκνότητος ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῷ παραδιδομένων θεωρημάτων καὶ τῆς περὶ τὴν λέξιν δυσκολίας», σύμφωνα μὲ τὸν Ἀμμώνιο Ἑρμείου¹. Τὸ πρόβλημα τῆς μετάφρασης ἑνὸς φιλοσοφικοῦ ἔργου εἶναι, βέβαια, γενικότερου ἐνδιαφέροντος. Μπορεῖ, δηλαδή, νὰ τεθεῖ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο ἔργο, στὸ πλαίσιο μιᾶς εὐρύτερης θεώρησης, ἢ ἀκόμη νὰ ἀναπτυχθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν μεταφραστὴ τοῦ ἔργου. Ἐδῶ ἀνήκει ἡ διεξοδική μελέτη τοῦ μαθητῆ τοῦ E. Husserl, πολωνοῦ φιλοσόφου R. Ingarden (1893-1970), ἡ ὁποία τυπώθηκε μεταφρασμένη στὰ ἀγγλικά (1991) ἀπὸ τὸ πολωνικὸ πρωτότυπο (1955) μὲ τίτλο *On translations*². Ὁ Ingarden, πὺν μετέφρασε τὴν *Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου* τοῦ Kant στὴ μητρικὴ του γλῶσσα, ἀντιμετώπισε τὸ πρόβλημα ὄχι μονόπλευρα καὶ τεχνικά (μετατροπὴ ἀπὸ γερμανικά σὲ πολωνικά), ἀλλὰ μὲ τὴν εὐρύτητα τοῦ πραγματικοῦ διανοητῆ.

Βασικὴ θέση τοῦ Ingarden εἶναι: ἡ ἀμφισημία ἑνὸς φιλοσοφικοῦ/ἐπιστημονικοῦ κειμένου πὺν προέρχεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα του πρέπει νὰ γίνεи ὁρατὴ στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τὸ πρωτότυπο καὶ στὴ μετάφραση τοῦ ἔργου. Ἡ ἀναίρεση τῆς ἀμφισημίας θὰ ἐκμηδενίξει οὐσιώδες μέρος ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου, διευκρινίζει ὁ Ingarden³. Ἄν βέβαια ὁ μεταφραστὴς ἐπιμένει νὰ ἐξαίρει τὰ κοινὰ σημεῖα (τοὺς κοινούς τόπους) μεταξὺ πρωτοτύπου (χρονικά ἀπομακρυσμένου) καὶ μετάφρασης, τότε καὶ ἡ μετάφραση γίνεται ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἑρμηνείας, τὴν ὁποία «ἀπονέμει» ὁ μεταφραστὴς στὸ πρωτότυπό του (H.-G. Gadamer). Ἡ μετάφραση γίνεται, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἑρμηνεία τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὸ πρωτότυπο θεωρεῖται (σημασιακά) ὡς περιεχόμενο μὲ ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα. Τὸ ἐπακόλουθο εἶναι νὰ αὐξάνονται, ἐνδεχομένως, οἱ

* Πβ. *Φιλοσοφία*, 43, 2013, σσ. 465-470, ὅπου ἡ βιβλιοκρισία: Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ ἑρμηνείας*, εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, ἑρμηνευτικὲς σημειώσεις, Ἀλέξανδρος ΚΕΣΣΟΓΛΟΥ-Γεώργιος ΠΑΠΑΤΣΙΜΠΑΣ, Ἀθήνα, Σμίλη, 2012. Ἐφεξῆς ἀναφέρεται ὡς «Βιβλιοκρισία» καὶ ὡς «Ἐκδοση» τὸ ἀντικείμενο τῆς «Βιβλιοκρισίας».

1. *Ammonius in Aristotelis De Interpretatione Commentarius*, ed. A. BUSSE, *Commentaria in Aristotelem Graeca*, τ. 4, τμήμα 5, Βερολίνο 1895, σ. 1, στ. 5-6.

2. Πβ. A. T. TYMIENIECKA (ἑπιμ.), *Ingardeniana III: Roman Ingarden's Aesthetics in a new Key and the independent Approaches of Others: The Performing Arts, the Fine Arts, and Literature*, Dordrecht/Boston/London, Kluwer, 1991, σσ. 131-192.

3. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, σ. 170.

ἀναγνώστες τῆς μετάφρασης αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ περιορίζονται σημαντικά οἱ ὅποιες δυνατότητες κριτικῆς.

Ὅταν, ὁμως, μεταφράζεις τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔρχεσαι ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἀμφισημία, ποὺ ἀπασχόλησε τὸν Ingarden, ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου. Περιέχεται στὴ διατύπωση τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀποτελεῖ γνώρισμα τοῦ ὕφους του⁴, ἴσως γιατί καὶ ὁ ἴδιος προτιμᾷ νὰ θέτει προβλήματα ὅχι νὰ προσφέρει ἀμετακίνητες λύσεις. Ἡ ἀμφισημία αὐτὴ δεχθήκαμε ὅτι δὲν πρέπει νὰ «συμπληρώνεται», νὰ ἐξομαλύνεται, μὲ ἄλλα λόγια νὰ ἀπλοποιεῖται μεταφραστικά, ἀλλὰ νὰ δοκιμάζεται ὡς κίνητρο προβληματισμοῦ καὶ στὰ νέα ἑλληνικά· κίνητρο ἑκφρασης προβληματισμοῦ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν μεταφραστή, ὅπως δείχνουν οἱ 16 ἑρμηνευτικὲς σημειώσεις καὶ τὸ πεντασέλιδο *Επίμετρο I* στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς μετάφρασης τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας* στὰ νέα ἑλληνικά (τῆς «Ἐκδοσης»).

Μεταφραστικό, ἢ μᾶλλον εὐρύτερα μεθοδολογικό, ζήτημα δημιουργεῖται, μέσῳ τῆς «Βιβλιοκρισίας» (σσ. 466-467), ἀμέσως-ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς Εἰσαγωγῆς στὸ *Περὶ ἑρμηνείας* ἀπὸ τὴν ἴδια «Ἐκδοση». Τὸ κεφάλαιο φέρει τὸν τίτλο «Ἑρμηνεία καὶ *Περὶ ἑρμηνείας*». Ἐδῶ τὸ «καὶ» ἀποτελεῖ οὐσιώδη δεικτικὴ συνοχῆς. Ἐπειδὴ ἡ λέξη «ἑρμηνεία» δὲν ἀπαντᾷ στὸ *Περὶ ἑρμηνείας*, ἀπαντᾷ ὁμως σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη –αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει–, τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ μελέτη τῶν συμφραζομένων ὅπου ἡ λέξη ἀπαντᾷ μπορεῖ νὰ μειώσει τὴ δυσχέρεια στὴν ἐξήγηση τοῦ τίτλου *Περὶ ἑρμηνείας*. Ἡ ἐξέταση τῆς χρήσης τὸν Ἀριστοτέλη καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ καὶ καταλήγει μὲ κάθε ἀπαιτούμενη ἐπιφύλαξη στὸ συμπέρασμα ὅτι ἑρμηνεία στὸν τίτλο *Περὶ ἑρμηνείας* σημαίνει τὴν ἑκφραση εἰδικὰ τοῦ ἀποφαντικοῦ λόγου. Δὲν πρέπει, ὁμως, νὰ ἀποσιωποῦμε ὅτι ἐπὶ πλέον ἐξετάζεται καὶ ἄλλου στὴν Εἰσαγωγή τῆς «Ἐκδοσης» (σσ. 40-41, 44-45, 51, 56) ἡ προβληματικὴ τοῦ τίτλου *Περὶ ἑρμηνείας* σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴ νεώτερη φιλοσοφικὴ σκέψη. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ ἔτσι νὰ κρίνει ἀσφαλέστερα ἂν ὁ τίτλος σημαίνει (ἢ ὅχι) τὴν ἑκφραση εἰδικὰ τοῦ ἀποφαντικοῦ λόγου. Φυσικὰ ὑπάρχουν καὶ ἐντελῶς διαφορετικοὶ τρόποι σκέψης, μὴ συγκρίσιμοι, γιὰ νὰ ἀναλογισθεῖ κανεὶς μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ βαθμὸ ὑποκειμενικότητος κάθε φορὰ τὴν αἰτία γιὰ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου. Ἐξαρτᾶται τί θέλει νὰ δεῖ περισσότερο καὶ τί λιγότερο.

Ἀκόμη ἓνα ζήτημα, καθαρὰ μεταφραστικὸ αὐτὴ τὴ φορὰ, δημιουργεῖται (μέσῳ τῆς «Βιβλιοκρισίας», σσ. 468-469) ἀπὸ τὴν ἀπόδοση στὰ νέα ἑλληνικά τοῦ ὅρου «ἀπόφαισις» («ἄρνηση»). Ἐδῶ, ὅπωςδὴποτε χρειάζεται ἰδιαίτερη προσοχή. Δὲν εἶναι καθόλου, μὰ καθόλου, ὁ ἴδιος ὅρος «ἀπόφαισις», ποὺ σημαίνει στὰ ἀρχαία ἑλληνικά «ἄρνηση» (*negation*) καὶ στὰ νέα ἑλληνικά «ἀπόφαση» (*decision*). Ἡ «ἀπόφαισις» προέρχεται ἀπὸ τὸ «ἀπόφημι», εἶναι ἡ λεκτικὴ ἄρνηση (ἀντίθ. «κατάφαισις»), ἐνῶ ἡ «ἀπόφαισις» («ἀπόφαση») ἀπὸ τὸ «ἀποφαίνω/-ομαι». Δεδομένου ὅτι στὰ νέα ἑλληνικά χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «ἀποφατικὸς» (καὶ «φατικός»), κρίναμε ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ προτείνει τὴν ἀπόδοση τοῦ ὅρου

4. Πβ. H. BONITZ, *Aristotelische Studien* 2, Βιέννη, Akademie der Wissenschaften, 1862-1867 (ἀνατ. Hildesheim, G. Olms, 1969), σ. 99.

«ἀπόφασις» (=ἄρνηση) στήν (τυπωμένη!) μετάφραση τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας* ὡς (=μὲ τὴ μορφή): «ἀπόφαση» («ἄρνηση»).

Μεταφραστικὸ εἶναι καὶ τὸ ζήτημα ποὺ δημιουργεῖται κατὰ τὴ «Βιβλιοκρισία» (σ. 469) μὲ τὴν ἀπόδοση στὰ νέα ἑλληνικά τοῦ ὅρου «πτῶσις ῥήματος» (*Περὶ ἑρμ.*, 16 b 16-17), στήν ἴδια πάντοτε «Ἑκδοση». Ἄν βέβαια τὸν ἀφήσει κανεὶς στὴ μετάφραση ἔτσι, ἀσχολίαστο («πτῶση ῥήματος»), ὁ ὅρος παραμένει ἀκατανόητος. Ἄν πάλι τὸν ἀπλουστεύσει μὲ μιὰ κατὰ προσέγγιση ἀντίστοιχη ἔκφραση τῆς νέας ἑλληνικῆς, κινδυνεύει νὰ χαθεῖ ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἀναγνώστη ἡ προβληματικὴ τοῦ ὅρου. Δεδομένου ὅτι καὶ οἱ δύο λέξεις («πτῶσις», «ῥῆμα») εἶναι καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς, κρίθηκε πρόσφορο νὰ παραμείνει ὁ ὅρος στὴ μετάφραση ὡς «πτῶση ῥήματος», ἀλλὰ μὲ ἑρμηνευτικὴ σημείωση (ἀρ. 6, «Ἑκδοση», σ. 191), ὅπου ὁ ἀναγνώστης πληροφορεῖται λεπτομερῶς τί σημαίνει⁵.

Στὴ μετάφραση τῆς ἴδιας «Ἑκδοσης» ἀποδίδεται τὸ «οὖν» ἐκεῖ ὅπου ἐκφράζει ὄχι ἀπλῶς συμπέρασμα ἀλλὰ ὑπενθύμιση στὸν ἀναγνώστη γιὰ ὅλα τὰ δεδομένα τῶν συλλογισμῶν ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ –πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος ἐπανάληψης-ἐπαναφορᾶς στὴ συζήτηση– ὡς «σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ συλλογιστικὴ» (*Περὶ ἑρμ.*, 18 b 15). Ἄν τώρα ἐπείγεται νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς κάτι μετὰ τὸ «συλλογιστικὴ», ὑπάρχει καὶ ἡ λέξη «διαδικασία». Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ χρῆση τοῦ «οὖν» ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη προσοχή. Ὁ Hermann Bonitz, καθόλου τυχαῖος ἀριστοτελιστής, ἔχει ἐρευνήσει τὸ ζήτημα σὲ μελέτῃ διεξοδική⁶. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Bonitz: «bei Aristoteles steht die aus dem epanaleptischen Gebrauche hervorgegangene und ihm nahe verwandte Anwendung von οὖν im Nachsatze ausser allem Zweifel»⁷. Ἐπομένως, τὸ «οὖν» ἐδῶ ἐπαναφέρει δεδομένα συλλογισμῶν ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ. Μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ ἀποδόθηκε ὅπως ἀποδόθηκε.

Τέλος, ὅταν (στήν ἴδια «Ἑκδοση») ἡ μετάφραση τοῦ χωρίου *Περὶ ἑρμ.*, 18 b 3 κ. ἐξ. («καὶ εἰ μὴ ὑπάρχει...») ἀποδίδει τὸ ῥῆμα μὲ τὴ διατύπωση «ἢ μὴ ὑπαρξῇ», αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὑπαινίσσεται τὴν «ὑπαρξῇ» ὡς τὴν *existentia* στὴ νεώτερη φιλοσοφία («Βιβλιοκρισία», σ. 469). Ἄς μὴν ὑπερβάλλουμε. Ἐδῶ πρόκειται ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ τὴ μὴ ὑπαρξῇ τοῦ λευκοῦ, γιὰ τὸ μὴ λευκό, ὅπως θεωροῦμε ὅτι ἐπιβεβαιώνουν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὰ συμφραζόμενα. Ὁ Ἀμμώνιος ἔχει μεταχειριστεῖ τὴ λέξη «ὑπαρξῇ» γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πρόθεση τοῦ Ἀριστοτέλη στὸ ἴδιο χωρίο (18 b 1-4): «κρατύναι βουλόμενος ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τῇ ἀληθείᾳ τῶν λόγων ἔπεται ἡ ὑπαρξίς τῶν πραγμάτων καὶ τῷ ψεύδει ἡ ἀνυπαρξία, διὰ παραδειγμάτων ἐπιδείκνυσι τοῦτο οὕτως ἔχον»⁸.

Τὸ ζήτημα γιὰ τὶς διδακτικὲς ὁδηγίες ποὺ περιλαμβάνονται στὸ ἀρχαῖο κείμενο τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας* εἶναι κυρίως μεθοδολογικό. Τὸ κείμενο, δηλαδή, στὴ σημε-

5. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Elio Montanari, *La sezione linguistica del Peri hermeneias di Aristotele*, τ. 2, Φλωρεντία 1988, σ. 219, δοκιμάζει τὴν ἀπόδοση «caso di verbo».

6. Πβ. H. BONITZ, *Aristotelische Studien* 3. II, Βιέννη 1862-1867 (ἀνατ. 1969), σσ. 155-202.

7. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, σ. 156.

8. Ὁ. π., σημ. 2, σ. 140, στ. 32-34.

ρινή (ἢ σὲ παραπλήσια) μορφή του χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὴ διδασκτική πράξη, ὅπως δείχνουν ἀντίστοιχες χαρακτηριστικὲς φράσεις. Ὑπάρχει, μάλιστα, ἓνα τουλάχιστον χωρίο στὸ *Περὶ ἑρμηνείας* (19 b 32-36), τὸ ὁποῖο εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνεи κατανοητὸ χωρὶς ἀναφορὰ στὴ διδασκτική πράξη. Ἡ προϋπόθεση, λοιπόν, ὅτι τὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη ἦταν ζωντανὸς προφορικὸς λόγος δὲν εἶναι καθόλου φανταστική («Βιβλιοκρισία», σ. 469)⁹. Στοιχεῖα προφορικότητας στὰ διδασκτικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη ὅπως δὴποτε ὑπάρχουν καὶ ἡ ἔρευνα τὰ ἔχει ἐπισημάνει: π.χ. ἡ χρῆση ἐκφράσεων τοῦ τύπου «ἀπορήσειεν ἂν τις»¹⁰ γιὰ τὴν εἰσαγωγή πολλὰς φορὲς τῶν ἀντιρρήσεων ἐνὸς φανταστικοῦ συνομιλητῆ, ἡ χρῆση ἐρωτήσεων κάθε εἶδους (εὐθειῶν, πλαγίων, διαζευκτικῶν, ρητορικῶν), οἱ ἀόριστοι ἀναφορὲς τοῦ τύπου «λέγουσιν οἱ τινες» σὲ ἀντιπάλους ἐντὸς καὶ ἐκτὸς σχολῆς, ἡ χρῆση τοῦ πρώτου πληθυντικοῦ προσώπου, ἡ τακτική τοῦ Ἀριστοτέλη νὰ παρουσιάζει πρῶτα τὴν ἐσφαλμένη ἀπάντηση καὶ ὕστερα ἀπὸ διερεύνηση τὴν ὀρθή ἢ ὁ ἀποκλεισμός τῶν ἄλλων ἐπιλογῶν γιὰ νὰ ἀπομείνει μόνο ἡ ὀρθή κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἀπάντησης, τέλος ἡ χρῆση ἐκφράσεων ποὺ δηλώνουν ἐπιφύλαξη («δοκεῖν», «εἰοικέναι», «φαίνεται», «ἴσως»), ὅπως καὶ οἱ κάθε εἶδους ἀνακοινώσεις, ἐνδιάμεσες συνοψίσεις, ἀπαριθμήσεις καὶ ἀνακεφαλαιώσεις¹¹.

Μπορεῖ κανεῖς, βέβαια, νὰ ἀναρωτηθεῖ, ἂν πρέπει νὰ προστίθενται (νὰ ἀποδίδονται) μὲ τὴν κατάλληλη σήμανση στὴ μετάφραση οἱ φράσεις αὐτὲς (καὶ μὲ ποιά διατύπωση). Γιὰ τὸ ζήτημα ἔχει γίνεи λόγος καὶ στὴν Εἰσαγωγή (σ. 28) καὶ στὶς Σημειώσεις (σσ. 275-276, 329) τῆς «Ἑκδόσης» τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας*. Ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδίδονται στὴ μετάφραση εἶναι, βέβαια, μιὰ γνώμη. Μιὰ ἄλλη γνώμη, συμπληρωματικὴ ἴσως τῆς προηγούμενης, εἶναι ὅτι δὲν χρειάζεται ἡ ἀναφορὰ στὴ διδασκτική πράξη γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ κειμένου τοῦ Ἀριστοτέλη. Τελικά, εἶναι εὐκόλο νὰ ἀγνοήσει κανεῖς, ὅταν μεταφράζει, ὅλους αὐτοὺς τοὺς δείκτες προφορικότητας; Στὸ κείμενο τῆς (νεοελληνικῆς) μετάφρασης τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας* (στὴν ἴδια «Ἑκδόση») παρεμβάλλονται ἐνδείξεις, ὥστε νὰ μὴν ἀγνοεῖται, ὅπου χρειάζεται, ἡ προφορικότητα τῆς φρασεολογίας.

Στὸ κεφ. 2 τῆς Εἰσαγωγῆς λέγεται («Ἑκδόση», σ. 24 σημ. 20) ὅτι τὸ ἔργο ἔλαβε θέση ὡς δεύτερο σύγγραμμα μετὰ τὶς *Κατηγορίες* στὴ σειρά τῶν ἔργων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ *Ὀργανον*, σύμφωνα μὲ τὴ νεοπλατωνικὴ παράδοση. Καὶ ὅπως ξέρουμε, *Ὀργανον* εἶναι μιὰ καθιερωμένη ὀνομασία γιὰ τὰ λογικὰ ἔργα τοῦ

9. Πβ. Δ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ, *Ἀριστοτελικά μελετήματα. Ἀναζητώντας τὸν "προφορικὸ" λόγο τοῦ Ἀριστοτέλη*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1988, σ. 61.

10. Πβ. P. AUBENQUE, Sur la notion aristotélicienne d'aporie, στὸ *Aristote et les problèmes de méthode*, S. MANSION (ἐπιμ.), Louvain, Publications universitaires, 1961, σσ. 3-19.

11. Ὅλα τὰ παραπάνω μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα γνωρίσματα τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὅφους συγκροτοῦν μιὰ «γραμματικὴ» τοῦ ἀριστοτελικοῦ «λόγου» (=discourse), τῆς ὁποίας πολλὰ κεφάλαια δὲν ἔχουν γραφεῖ ἀκόμα.

Ἀριστοτέλη¹². Αὐτὸ πού δὲν εἶναι εὐρέως γνωστὸ εἶναι ὅτι στὰ λογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη περιλαμβάνονται κάποτε καὶ συγγράμματα, ὅπως ἡ *Ῥητορική* καὶ τὸ *Περὶ Ποιητικῆς*¹³. Στὸν ἀναγνώστη, λοιπόν, τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς Εἰσαγωγῆς δημιουργεῖται ἐνδεχομένως τὸ ἐρώτημα μὲ ποιὰ ἔννοια τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* εἶναι ἔργο λογικῆς¹⁴. Ἐπειδὴ, ὡστόσο, ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὸν σκοπὸ τῆς Εἰσαγωγῆς ἡ ὀριοθέτηση τῆς λογικῆς, τὸ ἐρώτημα πρέπει ἴσως νὰ ἐπαναδιατυπωθεῖ: σὲ τίνος εἶδους Λογικὴ ἀνήκει τὸ *Περὶ ἑρμηνείας*; Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Whitaker («Ἐκδοσις», σ. 30), μελετητὲς ὅπως ὁ H.-G. Gadamer, ὁ I. Düring καὶ ὁ E. Kapp («Ἐκδοσις», σσ. 31, 35), ἔχουν ἐκφράσει ἐπ' αὐτοῦ ἀπόψεις ἀποκλίνουσες.

Τὰ ἑπτὰ κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς στὴν «Ἐκδοσις», ὡστόσο, δὲν ἔχουν γραφεῖ ὡς ἀναπαράγωγὴ ἐκφρασμένων ἀπόψεων. Στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, θελήσαμε νὰ προκαλέσουμε στὸν ἀναγνώστη κίνητρα σκέψης, ἀντιπαράθεσης. Δώσαμε καὶ τὴ δική μας ἀποψη (ὁ.π., σ. 34 κ.ἑξ.). Ἄλλο ζήτημα εἶναι, βέβαια, ἡ χρῆση τοῦ ὅρου «Λογικὴ» γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μεταχειρίζεται τὸν ὅρο αὐτόν («Ἐκδοσις», σ. 24 σημ. 20). Στὴ σύγχρονη ἔρευνα, ὡστόσο, δὲν θεωρεῖται παράδοξο νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη¹⁵. Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι καθόλου ἄγνωστα. Ὅποιος, βέβαια, ἀναρωτηθεῖ ποιὰ θέση ἔχει τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* σὲ μιά θεωρία λογικῆς, ἀντιμετωπίζει ἐπὶ πλέον καὶ τὸ ὡς σήμερα ἀναπάντητο ἐρώτημα γιατί τὸ ἔργο ἔχει τεθεῖ δεύτερο μετὰ τὶς *Κατηγορίες* στὸ *Ὅργανον*. Ἀσφαλῶς, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ γράψει σελίδες γιὰ τὴ σχέση τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας* μὲ τὰ *Τοπικά*, τοὺς *Σοφιστικὸν ἐλέγχους* ἢ μὲ τὶς *Κατηγορίες*, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ γράψει καὶ μιὰν ἄλλη, ἐντελῶς διαφορετικὴ, εἰσαγωγὴ¹⁶.

Κάτι ἀκόμη: ὁκτὼ χωρία τοῦ ἀρχαίου κεμένου συνοδεύονται, στὴν ἴδια «Ἐκδοσις», ἀπὸ σύντομη κριτικὴ σημείωση (ὄχι κριτικὸ ὑπόμνημα!). Ἄν δίναμε κριτικὸ ὑπόμνημα, θὰ ἦταν «εἰς ἄλλο γένος μετάβασις» καὶ τότε φυσικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεи λόγος καὶ γιὰ τὴν παράδοσι τοῦ κεμένου.

Εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ ἑρμηνευτικὲς σημειώσεις στὴν «Ἐκδοσις» τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας* σχεδιάστηκαν καὶ γράφτηκαν μὲ τὴν προοπτικὴ συγκεκριμένης ἀποτροπῆς, νὰ μὴν γίνεи δηλαδὴ ἡ «Ἐκδοσις» αὐτὴ ἀναπαράγωγικὴ κάποιας

12. Βλ. ἐνδεικτικὰ O. HOFFE (ἐπιμ.), *Aristoteles-Lexikon*, Stuttgart, Kröner 2005, σ. 405, λ. *Organon*.

13. *Olympiodori Prolegomena et in Categorias Commentarium*, A. BUSSE (ἐπιμ.), Berlino, Commentaria in Aristotelem Graeca, τ. 12, τμ. 1, 1902, σ. 8, στ. 4-10.

14. Πβ. σσ. 23-31 τῆς Εἰσαγωγῆς στὴν «Ἐκδοσις». Περισσότερα στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς Εἰσαγωγῆς μὲ τίτλο «Νεωτερικὸς ὀρθολογισμὸς καὶ ἀριστοτελικὴ λογικὴ» («Ἐκδοσις», σσ. 31-40).

15. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἐνότητα «Logik und Sprache» στὸ θεμελιώδες ἔργο: H. FLASHAR (ἐπιμ.), *Die Philosophie der Antike: Ältere Akademie, Aristoteles, Peripatos*, Βασιλεία, Schwabe, 2004 (*Grundriss der Geschichte der Philosophie*, τ. 3), σσ. 277-278, ὅπου καὶ συνοψίζονται ὅλα τὰ νεώτερα συμπεράσματα τῆς ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὰ λογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη.

16. Πβ. «Βιβλιοκρισία», σσ. 467-468.

ἄλλης προγενέστερης. Νὰ ἀποτρέπει τὸν κριτικὸ ἀναγνώστη ἀπὸ τὴν ἀναγωγὴ αὐτὴν. Τὰ ἐξηγήσαμε στὸν πρόλογο τῆς «Ἐκδόσης» (σ. 11). Ἡ θετικὴ προοπτικὴ θὰ ἦταν τότε: μιὰ ἔκδοση ἐρμηνευτικὴ καὶ (ἐξ)ερευνητικὴ, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ παρακινεῖται, νὰ ἀλλάζει ἐνδεχομένως παγιωμένες σκέψεις του καὶ μέσα ἀπὸ τὰ τόσα ἀκόμη ἀναπάντητα ἐρωτήματα τοῦ κεμένου νὰ ἀναδύεται ὁ διά-λογος.

Ἀλέξανδρος ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ – Γεώργιος ΠΑΠΑΤΣΙΜΠΑΣ
(Ἀθήνα)

